

UOT 37.046.14.

DÜNYA TƏHSİL SİSTEMİNDƏ YENİ TENDENSİYALAR VƏ TƏCRÜBƏLƏR

ƏLƏKBƏRLİ GÜLNARƏ YAŞAR qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, müəllim

e-mail: hidayet.elekberli.01@mail.ru

Açar sözlər: innovasiya, qloballaşma, tendensiya, təhsil, standart

Məqalə təhsil müəssisələrinin təhsil, elmi-tədqiqat innovasiya mərkəzlərinə çevrilməsinə, təhsil modelinin tətbiqi və həyata keçirilməsinə həsr olunub.

Müasir dünyada hər bir ölkənin uğurlu gələcəyi həmin ölkədə təhsilin səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Təcrübə göstərir ki, təbii sərvətlərin bolluğu dövlətin inkişafının əsas göstəricisi deyil, başlıcası, bu sərvətlərin cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi olan insan kapitalına çevrilməsini təmin etməkdir. Bu, indiki mərhələdə təhsil sisteminin ən zəruri vəzifəsidir. ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya və digər inkişaf etmiş ölkələr malik olduqları maddi resurslardan daha çox təhsil sisteminin yetişdirdiyi insan kapitalından böyük gəlirlər əldə etmişlər. Bu ölkələrdə inkişafa təsir göstərən amillər içərisində təhsilin çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olub və təxminən 70 faiz təşkil edir [1].

Cəmiyyətin inkişafının əsas hərəkətverici qüvvəsi olan təhsil müasir zamanda bir çox dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Fərd ilə cəmiyyət arasında əlaqələr təhsil vasitəsilə daha kompleks, bilik isə iqtisadi və sosial inkişafın əsas komponenti olmuşdur. Beləliklə, biliklərə əsaslanan cəmiyyətin formalaşdırılması, təlim və təhsil proqramlarının həyata keçirilməsindən və onların texnoloji innovasiyalara cəlb edilməsindən asılılığı artmışdır. Təsadüfi deyil ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) XXI əsr "təhsil əsri" elan etmişdir.

Hazırda dünyada aşağıdakı inkişaf meyilləri müşahidə olunmaqdadır:

- informasiya cəmiyyətinə keçid, ünsiyyət və dözümlülük amillərinin vacib əhəmiyyət kəsb etməsi, mədəniyyətlərarası əlaqələrin miqyasının genişlənməsi;
- yeni nəsilə müasir təfəkkürün formalaşmasını tələb edən və yalnız beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində həll edilə bilən global problemlərin sayının artması;
- iqtisadiyyatın dinamik inkişafı, rəqabətin güclənməsi, sadə əmək sferasının məhdudlaşması, mütəmadi olaraq peşə ixtisasının artırılması və yenidən hazırlanmasını tələb edən ciddi struktur dəyişikliyi;
- gənclərin və yaşlı nəslin təhsilinin artırılması nəticəsində formalaşan insan kapitalının rolunun yüksəlməsi;
- təhsilin ölkənin aparıcı dövlətlər sırasına daxil olmasını təmin edən əsas faktor olması;
- vətəndaşların xaricdə təhsil almasının dəstəklənməsi;

Dünya təcrübəsi göstərir ki, tələbələr əmək fəaliyyəti boyu orta hesabla 3-5 dəfə ixtisaslarını dəyişməli olacaqlar. Bu, yeni, daha münasib ixtisasa yiyələnmə, yeni kompetensiyaların əldə edilməsi tələbatı ilə bağlı olacaqdır. Hər 7 ildən bir peşələrin, ixtisasların 40-50 faizi öz əhəmiyyətini itirir, onlar yeniləri ilə əvəz olunur. Əhalinin tərkibində təhsilli insanların sayı nə qədər çox olarsa, həmin ölkədə iqtisadi inkişaf tempi də daha yüksək olur. Ölkə büdcəsində təhsil xərcləri 1% artıqda bu, iqtisadi artıma 0.35% artımına gətirib çıxarır. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) ölkələri üzrə 25-64 yaşlı əhali qrupu arasında ali və orta təhsilli təbəqənin məşğulluq səviyyəsi müvafiq olaraq 85% və 59% təşkil edir, İƏİT ölkələrində bir tələbənin ortalama ali təhsil xərci 33 min ABŞ dollarına bərabər olduğu halda, bu investisiya qoyuluşundan ümumi gəlir 86 min ABŞ dolları təşkil edir.

- **Təhsilin, xüsusilə də orta təhsilin müddəti uzadılır:**
- İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının məlumatına görə əgər hər hansı bir ölkədə istənilən təhsil pilləsi üzrə təhsil müddəti bir il artırılsa bu, iqtisadi artımın 3-6 faiz artımına gətirib çıxarır;
- İnkişaf etmiş ölkələrdə orta təhsilin müddəti 12-14 il (Canada, Fransa, Hollandiya, Çexiya-14 il, Almaniya, Böyük Britaniya, İsveç, Avstraliya, Yeni Zelandiya -13 il, ABŞ, Finlandiya, Cənubi Koreya, Polşa-12 il) təşkil edir, Azərbaycanda isə ümumi orta təhsil 11 illikdir.
- **Ali təhsildə özəl sektorun rolu:**
  - Ali təhsildə dövlət sektorunun maliyyəsi özəl sektorun maliyyəsi ilə əvəzlənir. İƏİT-in məlumatına görə ali təhsilə yönəldilmiş dövlət xərcləri Ümumi Daxili Məhsulun 1%-dən çoxdur. Bu zaman dövlət və özəl maliyyələşdirmənin nisbəti Almaniya, Avstriya, İtaliyada 90% olduğu halda ABŞ, Avstraliya, Yaponiya, Kanadada artıq 50-70% təşkil edir²;
  - Ümumi sayə nisbətən özəl ali məktəblərin payı Rusiyada 50%, Qazaxıstanda 62%, Çexiyada 65%, Ermənistanda 70%, Braziliyada 80%, Azərbaycanda isə 30% təşkil edir.
- **Təhsildə idarəetmənin demokratikləşdirilməsi prosesi:**
  - Dünya təcrübəsi göstərir ki, təhsil strategiyasının uğurlu həyata keçirilməsi və təhsil keyfiyyətinin dayanıqlı yüksəlişində səmərəli və demokratik idarəetmə mühüm rol oynayır. Bu, ilk növbədə, bütün növ təhsil müəssisələrinin müstəqilliyinin artırılmasını, ictimaiyyəti (valideyn, şagird, tələbə, yerli icma və s.) geniş cəlb etməklə təhsil ocaqlarının dövlət-ictimai xarakterdə idarə olunmasını, nəticəyönlü menecmentin və digər müasir idarəetmə texnologiyalarının prosesə tətbiq olunmasını və s. tələb edir.
  - Bunun üçün ölkədə hazırlanacaq müasir idarəetmə modeli təhsil sistemində aşağıdakı istiqamətləri əhatə etməlidir-(i) *Təhsil keyfiyyətinin yeni standartlar səviyyəsinə çatdırılması;* (ii) *Təhsildə idarəetmə potensialının yüksəldilməsi;* (iii) *Yüksək səviyyəli pedaqoji kadrların hazırlanması;* (iv) *Təhsilin maliyyələşdirilməsinin beşmərkəzli səviyyəyə çatdırılması.* Ali məktəblərin idarə olunmasında hökumətin rolu Bolonya Bəyannaməsinə və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq muxtariyyət və cavabdehlik arasında tarazlığı təmin etməkdir. Bu sahədə yeni *beynəlxalq inkişaf meylləri formalaşmış: (i) təhsilə sərfiyyət üzərində hökumətlərin hərtərəfli nəzarəti zəifləyir;* (ii) *institusional muxtariyyət və onu müşahidə edən ali məktəb idarəetməsində aydın cavabdehlik mexanizmləri güclənir.*
- **Elm-biznes partnyorluğu genişlənir, innovasiya fəaliyyətinin institutlaşması baş verir:**
  - Qərbi ölkələrində dövlət və özəl ali məktəblərin böyük əksəriyyəti qeyri-kommersiya qurumları olsa da, elmi tədqiqatlar aparmaqla onlar əhəmiyyətli həcmdə gəlir əldə edirlər. Məsələn, ABŞ-in Harvard, Prinston universitetlərinin bütün elmi-tədqiqat işlərindən əldə olunan gəlirləri təhsil haqqlarından əldə olunan vəsaitə (20%) bərabərdir;
  - Qərbin ali təhsil müəssisələrində elmi-innovasiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi müxtəlif mənbələr (dövlət büdcəsindən müsabiqəli qrantlar, investisiya yardımları, özəl ianələr və s.) vasitəsilə həyata keçirilir. Belə ki, 1980-ci ilə nisbətən 2001-ci ildə biznes və sənaye qurumlarının universitetlərdəki tədqiqat işlərinə ayırdıqları vəsait Fransada 80%, Kanadada 50%, Almaniya, Finlandiya, İtaliyada 40% artmışdır.
  - İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da ali təhsil müəssisələrinin təhsil-elmi tədqiqat-innovasiya mərkəzlərinə çevrilməsi, ali məktəblərdə elmi fəaliyyətin xüsusi çəkisinin kəskin şəkildə artırılması;
- **Qloballaşma təhsil meyarlarının harmoniyalaşdırılmasını şərtləndirir:**
  - 1996-cı ildən başlayaraq Avropa Şurası tərəfindən tövsiyə edilmiş 5 başlıca kompetensiyalar qrupu əsas götürülür;
  - Artan tələbə-müəllim mobilliyini nəzərə alaraq təhsil standartlarının unifikasiyası məqsədini daşıyan Boloniya prosesi sürətlənir.

- Təhsildə müşahidə olunan son qlobal tendensiyalar fonunda Azərbaycan təhsilində gedən proseslər birmənalı xarakterə malik olmamışdır. Həm Qlobal Rəqabətlik İndeksinin (GCI), həm də BMT-nin İnsan İnkişafı İndeksinin (HDI) üzrə ölkəmiz Rusiya, Ukrayna və Qazaxıstan kimi MDB ölkələrindən geridə qalır. Belə ki:
  - Dünya İqtisadi Forumunun (GCI) Ali Təhsil və Təlim indeksinə görə Azərbaycan 2006-2007-ci illərdə 122 ölkə arasında 82-ci mövqedə idisə, 2010-2011-ci illərdə 139 ölkə arasında 5 pillə irəliləyərək 77-ci mövqeyə yüksələ bilmişdir;
  - Dünya Bankının "Azərbaycanda ali və orta ixtisas təhsilinin gələcəyinə dair strateji baxış: mövcud vəziyyətin təhlili" sənədinə görə son illərdə Azərbaycan təhsilində mövcud olan ən vacib trend ondan ibarətdir ki, məzunların tərkibi iqtisadiyyatın tələbatına uyğun deyil. Müxtəlif ixtisaslara olan tələbatlar arasında kəskin disproporsiya mövcuddur:
    - Ali təhsilli mütəxəssislər əsasən dövlət sektorunda cəmləşib (25-34 yaşında olanların 67%-i). Bununla belə, dövlət sektoruna işə qəbul üçün müraciət edənlərin təxminən 1/4-i imtahandan keçə bilir;
    - Özəl sektorun 50%-də ixtisaslı işçi qüvvəsinin çatışmazlığı problemi yaranıb. Ən böyük kadr və bacarıq çatışmazlığı xidmət sektorunda və kənd təsərrüfatında müşahidə olunur;
    - Ali təhsil müəssisələrinin elmi-innovasiya fəaliyyəti də aşağı səviyyədədir. Bu, Dünya Bankı tərəfindən aparılan Biznes Mühiti və müəssisələr Sorğusu ilə də təsdiqlənir:
    - Sorğular göstərib ki, son üç ildə yeni məhsul və ya xidmət növü təklif edən şirkətlərin xüsusi çəkisi Azərbaycanda 44%-dirsə, Estoniyada 64%, Rusiyada 68%, Sloveniyada isə 74% təşkil edir;
    - Son üç ildə tədqiqat və innovasiyaya xərc çəkən şirkətlərin xüsusi çəkisi Azərbaycanda 8%-dirsə, Gürcüstanda 13%, Türkiyədə 27%, Rusiyada isə 36%-dir;
    - Nəhayət, təhsil sisteminin maliyyələşdirilməsi səviyyəsinə görə yəni, təhsil xərclərinin Ümumi Daxili Məhsulda payı Avropa və Mərkəzi Asiya regionu üzrə 4,5-5% olduğu halda Azərbaycanda bu göstərici 2,8% təşkil edir.

Elmi yeniliyi: Beləliklə, təhsildə son qlobal tendensiyalar və təcrübələr nəzərə alınmaqla Azərbaycanda əsas hədəflər – rəqabətə davamlı və müasir kompetensiyalara əsaslanan təhsil modelinin tətbiqi, bütün strateji və taktiki tədbirlərin dəqiq planlaşdırılması və həyata keçirilməsi, orta məktəb məzunlarının ali təhsildə iştirak səviyyəsinin hazırkı 16%-dən ən azı MDB üzrə orta göstərici olan 50% səviyyəsinə çatdırılması, innovasiya fəaliyyətinin institutlaşması və s. ibarət olmalıdır.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Məqalədə təklif olunan tendensiyalar və təcrübələr ali məktəblərdə dərs prosesində istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. "2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı". Bakı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il "22" may tarixli 295 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
2. International Education Journal Vol 1, No 3, Global Trends in Education, Colin N. Power, 2000, 152 s.
3. Case Management: A Practical Guide for Education and Practice by Suzanne K.Powell and Hussein A.Tahan. 2009, p.295-242.
4. Politics, Modernization and Educational Reform in Russia: From Past to Present by D.Johnson, 2010, p.59-71.
5. Чуланова З.К. Человеческий капитал как фактор конкурентоспособности страны в условиях глобализации, Институт Мировой Экономики и Политики, Москва: Analytic, 2008, № 6, с.18-31.

РЕЗЮМЕ
НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРАКТИКА ВСЕМИРНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ
Алекберли Г.Я.

Ключевые слова: *инновация, глобализация, тенденция, стандарт*

В статье рассматриваются проблемы преобразования учебных заведений в учебно-научные исследовательские инновационные центры, применение и реализация различных моделей обучения. Приводятся примеры из опыта работы зарубежных вузов.

SUMMARY
NEW TENDENTIONS AND EXPERIMENTS IN WORLD EDUCATION SYSTEM
Alekberli G.Y.

Key words: *innovation, globalization, tendency, education, standard.*

The article deals with conversion of educational institutions into educational-scientific investigational innovation centers, application and implementation of different training-model. Some examples from the experience of universities winder

Daxil olma tarixi:	İlkin variant	02.02.2016
	Son variant	01.06.2016